

جغرافیا و روابط انسانی، تابستان ۱۴۰۴، دوره ۸، شماره ۲، صص ۴۴۳-۴۱۷
تعمیق روابط اقتصادی، جغرافیایی و زیست‌محیطی: رویکرد ایران به تعامل با آذربایجان،
ارمنستان، ترکیه و نخجوان

عبدالرحیم هاشمی دیزج^{۱*}، ساناز شهبازی^۲، بهروز نظافت تکلہ^۳، ندا عصر جدید^۴

a.hashemi@uma.ac.ir

۱- دانشیار گروه اقتصاد، دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده علوم اجتماعی (اردبیل، ایران)

۲- دانشجوی دکتری گروه اقتصاد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران

۳- دانشجوی دکتری دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده علوم اجتماعی، گروه جغرافیای طبیعی (گرایش

ژئومورفولوژی) (اردبیل، ایران)

۴- دانشجوی کارشناسی باستان‌شناسی، دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده علوم اجتماعی

(اردبیل، ایران)

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۲۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۶

چکیده

کشورهای همسایه اغلب دارای ویژگی‌های مشترک جغرافیایی هستند، این نزدیکی می‌تواند منجر به افزایش تعاملات مانند تجارت، جابجایی افراد و مبادلات فرهنگی شود. اغلب برای همکاری تجاری و اقتصادی به یک‌دیگر متکی هستند، به همین دلیل روند جابجایی کالاها، خدمات و سرمایه‌گذاری‌ها تسهیل می‌یابد و به روابط اقتصادی سودمند متقابل منجر شود. تعاملات اقتصادی ایران و کشورهای همسایه آذربایجان، ارمنستان، ترکیه و جمهوری نخجوان تحولات چشمگیری داشته است که افزایش حجم مبادلات تجاری و قراردادهای بین‌کشور مبنی بر این ادعا می‌باشد. با توجه به آمار گمرکات ایران در طی هفت ماهه نخست سال ۱۴۰۲ میزان تقریبی صادرات ایران به آذربایجان ۳۰۳ میلیون دلار، ارمنستان ۲۳۵ میلیون دلار، ترکیه دو میلیارد و ۷۴۹ میلیون و نخجوان ۳۸۲ هزار دلار می‌باشد، همچنین میزان تقریبی واردات ایران از آذربایجان ۳۰ میلیون دلار، ارمنستان ۲۹ میلیون دلار، ترکیه سه میلیارد و ۷۵۹ میلیون و نخجوان یک میلیون و ۲۲۸ هزار دلار است. طبق نتایج به دست آمده از رگرسیون خطی حجم تجارت دوجانبه بین ایران و جمهوری آذربایجان، ایران و ارمنستان، ایران و ترکیه با سرمایه‌گذاری خارجی مرتبط بوده و حجم تجارت دوجانبه باعث افزایش رشد اقتصادی می‌شود. در رابطه با ایران و جمهوری نخجوان در حالی که تجارت دوجانبه نقش مهمی در تقویت رشد اقتصادی ایفا می‌کند، ولی سهم سرمایه‌گذاری خارجی چندان قابل توجه نیست.

کلیدواژه: تعاملات اقتصادی، کشور ایران، کشورهای همسایه، جذب سرمایه‌گذاری، توسعه تجارت.

انسان‌ها برای برطرف کردن نیازهای مختلف خود همواره به برقراری ارتباطات متقابل همت گمارده‌اند. این ارتباطات در بعد داخلی در گستره فضای سرزمینی و در بعد خارجی با کشورهای همسایه و از طریق مناطق و مبادی مرزی انجام می‌شود. بشر در طول تاریخ و در مسیر زندگی اجتماعی خود بی نیاز از مبادله کالا و خدمات نبوده و فواصل جغرافیایی و سختی عبور از دریا و خشکی موانعی نبودند که بازدارنده تجارت بین‌المللی باشند. در تجارت جهانی، همسایگان هر کشوری برای مقاصد تجاری از اهمیت بیشتری برخوردار هستند. این اهمیت هم از نظر بازارهای هدف و هم از نظر موقعیت گذرگاهی خشکی و دریایی کشورهای همسایه برای توسعه تجاری با سایر کشورها قابل توجه می‌باشد. همچنین ارتباط اقتصادی میان کشورها به توسعه اقتصادی، روابط سیاسی و امنیت پایدار کمک می‌کند. کشور ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست. با توجه به موقعیت ژئوپلیتیکی و همسایگی با ۱۵ کشور، تدوین برنامه برای داشتن یک دیپلماسی اقتصادی کارآمد و اثربخش ضرورت دارد. کشور ایران از طریق زمینی با هفت کشور پاکستان، افغانستان، ترکمنستان، جمهوری آذربایجان، ارمنستان، ترکیه و عراق دارای مرز مشترک است (اثبات زاده و همکاران، ۱۳۹۴).

ایران اکنون در حال تجربه سخت‌ترین و جامع‌ترین تحریم‌های تاریخ روابط بین‌الملل است. برخی تاکید دارند در شرایطی که مسیر تجارت رسمی بسته شده و دور زدن تحریم‌ها سخت است، استفاده از ظرفیت‌های جغرافیایی و برقراری ارتباطات خاص با همسایگان می‌تواند بسیاری از چالش‌ها به ویژه در زمینه تامین منابع ارزی یا دریافت کالاهای مورد نیاز را رفع کند. فعال بودن چرخ‌های صنعت از طریق صادرات کشور موجب ایجاد اشتغال و درآمد برای کشور و مردم نیز می‌شود. علاوه بر این برخورداری از منابع انرژی برای تولید کالاهای واسطه‌ای و یا مصرفی است که باعث شده تا نسبت به سایر کشورها از مزیت قابل توجهی برخوردار باشد. در ابلاغیه بند ۱۲ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی دیپلماسی برای اهداف اقتصادی و گسترش همکاری با کشورهای منطقه تاکید شده است (سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲).

ایران از نظر موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک، ویژگی‌هایی منحصر به فرد دارد که سیاست خارجی آن را تحت تاثیر قرار می‌دهد؛ نخست؛ کشوری بین‌المللی است که همواره مورد توجه کانون‌های قدرت بین‌المللی قرار داشته و در معاملات جهانی نقشی برجسته ایفا می‌کند. دوم؛ در مرکزیت و محوریت مناطق ژئوپلیتیک متداخلی قرار دارد که به واسطه دارا بودن موقعیت راهبردی دریایی، زمینی از نقش و جایگاه برتری سود می‌برد. سوم؛ از موقعیت ژئواکونومیک راهبردی خاصی سود می‌برد که آن را در مرکز تلاقی محورهای تولید و مصرف انرژی جهان قرار می‌دهد (اخباری، ۱۳۹۹).

با توجه به سهم بزرگی که صادرات و واردات در اقتصاد کشور دارد و این عمل در تعامل با کشورهای همسایه بوده، در نتیجه روابط با کشورهای همسایه دارای اهمیت و جایگاه ویژه‌ای هستند، و از آنجایی که موفقیت این روابط

بر شاخص‌های اقتصادی و رفاه جوامع تاثیر می‌گذارد، مطالعه و شناسایی راه‌کارهای توسعه و تعمیق روابط با کشورهای همسایه به منظور ایجاد و تقویت آینده‌پژوهی در اشتغال از اهمیت زیادی برخوردار است. روش پژوهش توصیفی - کاربردی می‌باشد، بنابراین، برای مطالعه این تحقیق نیازمند مطالعه عمیق روابط بین کشورهای همسایه می‌باشد که نیازمند روش تحقیق کتابخانه‌ای و کیفی بوده، اسناد و پژوهش‌های پیشین که با موضوع ارتباط محتوایی و اهدافی دارد مورد مطالعه و بررسی قرار خواهد گرفت و با استفاده از داده‌های گمرکی و کشوری به بررسی روابط بین همسایگان پرداخته می‌شود.

۲- مبانی نظری

تقویت منافع ملی برای سیاست خارجی کشورهای در حال توسعه ضروری است. اقتصاد قوی به محیطی امن و با ثبات در پیرامون کشورها وابسته است و امنیت و ثبات منطقه‌ای نیز نیازمند وجود رشد و رفاه اقتصادی است. تقویت سیاست همسایگی در بازارهای منطقه‌ای، باعث افزایش نفوذ ایران در منطقه و تثبیت دامنه نفوذ اقتصادی و تجاری در اقتصاد کشورهای همسایه می‌شود. این مهم نیازمند یک سیاست خارجی پویا و تقویت دیپلماسی اقتصادی است. در این راستا، توسعه روابط همه جانبه و پایدار با همسایگان، از مهم‌ترین راهبردها و اولویت‌های سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دولت دوازدهم به شمار می‌رود، ارتقاء سطح همکاری بین کشورهای مسلمان و همسایه به عنوان استراتژی کلان کشور به حساب می‌آید، اسلام به عنوان دینی مترقی ظرفیت‌های بسیاری جهت گسترش مناسبات پایدار بین کشورهای اسلامی پدید می‌آورد. کشور ایران از لحاظ اقتصادی و سیاسی، نقش مهمی برای همسایگان ایفا می‌کند و به دلیل ارتباط با سواحل جنوبی دریای خزر و سواحل شمالی خلیج فارس و دریای عمان، نه فقط برای کشورهای هم‌مرز، بلکه برای مناطق قفقاز، آسیای مرکزی، جهان عرب و شبه جزیره هند حلقه‌ی رابط می‌باشد (کولایی و گودرزی، ۱۳۹۴).

کشور ایران با داشتن ۱۵ همسایه در محیط پیرامونی خود از ظرفیت بسیار بالایی برای ارتقای روابط گسترده اقتصادی و تجاری برخوردار است. موقعیت جغرافیایی کشور که وصل دهنده شمال (کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز) به جنوب (کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس)، مرکز ارتباطی شرق به غرب (پاکستان و افغانستان و هند و چین به سمت ترکیه و قاره سبز اروپا) یک فرصت و مزیت بزرگی است. بالفعل‌سازی این ظرفیت چه بسا می‌تواند در مساله تحریم‌های بین‌المللی بخش مهمی از نیازهای اقتصادی و تجاری کشور را برآورده سازد. با عطف به همین اهمیت، همواره توسعه روابط همسایگی به عنوان مقدمه توسعه روابط در سیاست خارجی مورد توجه دولت‌های مستقر در طی چهار دهه اخیر بوده است. تحقیقات در زمینه توسعه و تعمیق تعاملات اقتصادی با کشورهای همسایه، از اهمیت

و ضرورت بسیار بالایی برخوردار است. زیرا این امر می‌تواند به عنوان یکی از راه‌های اصلی برای توسعه اقتصادی و افزایش رشد اقتصادی مورد استفاده قرار گیرد.

۱-۲- ایران و آذربایجان

آذربایجان در ۱۸ اکتبر ۱۹۹۱، زمانی که پارلمان آن قانون اساسی استقلال دولتی را تصویب کرد، مستقل شد. هدف راهبردی دولت‌های این کشور تقویت استقلال و امنیت ملی کشور بوده و آذربایجان در این راه موفقیت‌های محسوسی به دست آورده است و امروزه در جامعه جهانی به رسمیت شناخته شده است. عناصر مهم در انتخاب استراتژیک آذربایجان در منطقه خزر عبارتند از: الف) تقویت روابط سیاسی و اقتصادی با کشورهای غربی به ویژه ایالات متحده آمریکا؛ ب) حفظ روابط سیاسی با ثبات با روسیه، ترکیه و ایران. ج) توسعه تجارت آزاد با همه کشورها؛ د) توسعه مشارکت راهبردی با سایر اعضای GUUAM به ویژه گرجستان؛ ه) تعیین حدود مرزهای دریای خزر؛ و) کمک به توسعه کریدور حمل‌ونقل اروپا و ایجاد یک سیستم متنوع از خطوط لوله نفت و گاز (باقیرو^۱، ۱۹۹۹).

روابط دیپلماتیک ایران و آذربایجان از سال ۱۹۹۲ آغاز شد. دو کشور ۷۶۵ کیلومتر مرز مشترک دارند و هر دو کشور ساحلی دریای خزر هستند و از نظر ارزش‌ها و زمینه‌های مشترک تاریخی، فرهنگی و معاصر شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با آذربایجان دارد. هر دو کشور جمعیت زیادی از شیعیان مسلمان را در خود جای داده‌اند (ارندو و اوتارسو^۲، ۲۰۱۹). سه عامل کلیدی دو کشور را به هم نزدیک می‌کند، ۱) تاریخ مشترک چند صدساله آنها، نه آذری‌ها و نه ایرانی‌ها نسبت به تاریخ خود بی‌تفاوت نیستند، نمی‌توانند پیشینه تاریخی مشابه خود را فراموش یا نادیده بگیرند. ۲) تشابه قومی، اکثر ترک‌های آذری در ایران زندگی می‌کنند ۳) شباهت مذهب، حداقل دوسوم جمعیت مسلمان آذربایجان مانند اکثر ایرانیان شیعه هستند. به رغم مشترکات فراوان ایران و آذربایجان، تاریخ روابط دو کشور شاهد فرازونشیب زیادی بوده و همواره چالش‌هایی بر روابط این دو کشور دوست، سایه انداخته که عوامل متعددی منشاء آن بوده‌اند رژیم حقوقی دریای خزر، سیاست‌های اقتصادی دو کشور در حوزه منابع انرژی و نفت، مسئله بحران قره‌باغ و تنش بین آذربایجان و ارمنستان، گرایش‌ها و اگراییانه در دو کشور، چالش‌های ناشی از روابط خارجی دو کشور مانند پیمان‌های نظامی و امنیتی را از مهم‌ترین عوامل چالش‌های بین ایران و جمهوری آذربایجان بوده است.

۲-۲-۲- ایران و ارمنستان

روابط ارمنستان و ایران قدمتی هزار ساله دارد و باید توجه داشت که این روابط در مفهوم «یک تمدن، دو ملت»، «یک تمدن، دو دولت» و «یک تمدن، دو دین» ایجاد یک پیوند متمایز می‌گنجد (حیدری، ۱۳۹۱). ایران استقلال جمهوری

¹ Bagirov

² Oztarsu & Erendor

ارمنستان را در ۲۵ دسامبر ۱۹۹۱ به رسمیت شناخت و در ۹ فوریه ۱۹۹۲ با این کشور روابط دیپلماتیک برقرار کرد. با وجود این که ارمنستان در مقایسه با ایران کشور کوچکتری است، از جمله اهداف اصلی که می توان برای درک قصد ایران برای بهبود روابط با این کشور اشاره کرد، عبارتند از: ۱) ایران می خواهد راه های جایگزینی برای دسترسی به مناطق دیگر برای مسائل انرژی و حمل و نقل پیدا کند تا منافع خود را تضمین کند. ۲) ایجاد تعادل در آذربایجان برای امنیت ملی مهم است و در نهایت این کشور قصد دارد به بهای مبارزه با قدرت های غربی و تثبیت نفوذ روسیه به قدرت منطقه ای مسلط تبدیل شود. ایران با در نظر گرفتن روابط با ترکیه به جای به رسمیت شناختن نسل کشی ارمنه، همواره به پیوندهای عمیق فرهنگی و تاریخی اشاره می کند (ارندو و اورتاسو، ۲۰۱۹).

در فوریه ۱۹۹۲، پس از زمان سقوط اتحاد جماهیر شوروی وزیر امور خارجه ارمنستان به تهران سفر کرد. موضوعاتی که در این دیدار با نمایندگان رسمی ایران مطرح شد، مناقشه قره باغ، مسئله تامین گاز طبیعی ارمنستان، توافق نامه همکاری های اقتصادی و فناوری و ... بود. پس از امضای این قراردادها، روابط ارمنستان و ایران به حوزه اقتصادی محدود شد. اقتصاد ارمنستان تقریباً به طور کامل به واردات ایران وابسته بود، ایران نیز به عنوان یک کشور ترانزیت برای تامین سلاح و مهمات از روسیه به ارمنستان عمل می کرد. محاصره اقتصادی ترکیه-آذربایجان و مشکلات سیاست داخلی در گرجستان، که تامین مواد خام استراتژیک از روسیه را به خطر انداخته بود، ایران را به تنها پنجره رو به جهان برای ارمنستان محصور در خشکی تبدیل کرد. در این شرایط تجارت با ایران رشد ویژه ای کرد. برای ارمنستان جنگ زده در اوایل دهه ۱۹۹۰ و ۱۹۹۳ مرز با ایران تبدیل به "مسیر زندگی" شد، ایران شریک تجاری اصلی ارمنستان شد و کمک به ارمنستان باعث پیشرفت همکاری ایران با روسیه گردید. از سوی دیگر، ارمنستان، محصور در خشکی بین ترکیه، آذربایجان و گرجستان، برای خلع سلاح، دور زدن تحریم های اعمال شده توسط ترکیه و پیروزی در جنگ با آذربایجان، به ایران نیاز داشت (سلیمانف، ۲۰۱۱).

سفر وهان کروبیان، وزیر اقتصاد ارمنستان به ایران و هم زمان با آغاز زمان تحریم شش ماهه کالاها و محصولات ترکیه در این کشور به روشنی گویای این واقعیت است که طرف ارمنی روی موضوع جایگزینی محصولات و کالاهای ترک با محصولات ایرانی حساب ویژه ای باز کرده بود. تمایل آنها برای جایگزینی کالاها و محصولات ایرانی تنها به دلیل تحریم کالاها و محصولات ترکیه از سوی دولت ارمنستان نبود، بلکه ریشه در این واقعیت دارد که در جنگ اخیر قره باغ منجر به آزادسازی مناطق پیرامون قره باغ و بازگشت آنها به حاکمیت جمهوری آذربایجان شد (مرکز پژوهش های مجلس، ۱۴۰۰).

¹ Arendo and Ortasso

² Souleimanov

۳-۲- ایران و ترکیه

ایران و ترکیه قدیمی‌ترین تمدن‌های خاورمیانه محسوب می‌شوند. تاریخچه روابط سیاسی آنها را می‌توان به قرن شانزدهم در جریان رقابت بین امپراتوری عثمانی و ایران سوق داد. این دو کشور مرز جغرافیایی، مذهب، فرهنگ و تاریخ سیاسی مشترکی دارند و بازیگران اصلی در بخش اقتصادی، سیاسی و مسائل هویتی منطقه خاورمیانه هستند. در مسائل سیاسی و امنیتی خاورمیانه حرفی برای گفتن دارند، پدیده‌ای که دو کشور را در یک حالت درگیری و همکاری قرار داده است (الفواز و ابوالکنام^۱، ۲۰۱۹). ترکیه از مهم‌ترین همسایگان ایران است که همواره در طول تاریخ به دلیل مرادوات و منازعات گوناگون در زمینه‌های سیاسی، امنیتی، فرهنگی و اقتصادی، در سیاست خارجی ایران مورد توجه جدی بوده است. روابط اقتصادی دو کشور دارای فرازونشیب‌ها و پیشینه‌ای طولانی است. هر دو کشور به دلیل هم‌جواری؛ روابط گسترده اقتصادی و سیاسی داشته، از موقعیت استراتژیک در منطقه برخوردار هستند. ایران پل ارتباطی ترکیه به شرق، و ترکیه پل ارتباطی ایران به غرب است و این امر، دو کشور را در موقعیت مناسبی برای تأثیرگذاری بر منطقه قرار داده است. مناسبات ایران و ترکیه طی سال‌های اخیر آمیزه‌ای از رقابت، اختلاف و همکاری‌های دوجانبه بوده است. رفتارهای منازعه آمیز از سوی دو کشور، عمدتاً به چند دلیل بوده است: ابتدا این‌که دو کشور نسبت به مسائل راهبردی منطقه خاورمیانه و قفقاز نگاهی متفاوت و گاهی اوقات متعارض دارند. ایران و ترکیه سعی می‌کنند بر منابع انرژی، راه‌های ترانزیتی استراتژیک و بازارهای منطقه قفقاز و حوزه دریای خزر تسلط یابند. همچنین، سعی در ایجاد و حفظ نوعی موازنه قدرت با یک‌دیگر دارند (شیرزادی و همکاران، ۱۴۰۱).

سیر کلی روابط ترکیه و ایران عمدتاً متأثر از تحولات منطقه‌ای و جهانی و روابط دو طرف با کشورهای ثالث است، پارامترهای کلی روابط دوجانبه ترکیه و ایران را می‌توان در دو دسته سیاسی و اقتصادی به استثنای اجتماعی طبقه‌بندی کرد. روابط اقتصادی بین ترکیه و ایران منعکس‌کننده پتانسیل عظیم برای همکاری بیشتر است و توانایی طرفین برای توسعه سریع روابط اقتصادی دو جانبه سودمند را ثابت می‌کند.

۴-۲- ایران و جمهوری نخجوان

جمهوری خودمختار نخجوان با ۵۵۰۰ کیلومتر مربع وسعت، بخشی از جمهوری آذربایجان است که مرکز آن شهر نخجوان می‌باشد. این جمهوری به صورت رسمی در نه فوریه سال ۱۹۲۴ میلادی با عنوان سیاسی جمهوری خودمختار تأسیس گردید و با اعلام خودمختاری در ترکیب جمهوری آذربایجان قرار گرفت. از نظر موقعیت جغرافیایی در جنوب قفقاز و شمال رود ارس واقع شده، از جنوب و شمال غربی با جمهوری اسلامی ایران و جمهوری ترکیه، از

^۱ Al-Fawwaz, and Abualkanam

شمال و شمال شرقی به جمهوری ارمنستان محدود شده است. این جمهوری دارای ۲۱۵ کیلومتر مرز مشترک با جمهوری اسلامی ایران می‌باشد (سرکنسول‌گری جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۲).

روابط ایران و جمهوری آذربایجان از ابتدای ۱۹۹۰ که این کشور به استقلال رسید، با چالش‌هایی مواجه بوده است. در تاریخ دوم شهریورماه ۱۳۷۱ آقای حیدر علی اف رئیس وقت مجلس عالی جمهوری خودمختار نخجوان بنا به دعوت رسمی وزیر امور خارجه کشور ایران به تهران عزیمت و در خصوص توسعه روابط مذاکراتی در تهران صورت گرفت و پروتکل همکاری بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری خودمختار نخجوان به امضا رسید. روابط ایران و جمهوری آذربایجان، به ویژه بعد از جنگ قره‌باغ با ارمنستان، به سمت تقابل حرکت کرده و روند مثبتی نداشته است، دلایل متعددی در این امر دخالت داشته‌اند. عمده‌ترین مسائلی که در سالیان گذشته از ناحیه کشور آذربایجان در ابعاد مختلف ژئواکونومیکی، ژئوکالچر و سیاسی-امنیتی، که از نظر ایران اقداماتی چالش برانگیز قلمداد شده‌اند عبارتند از:

- عدم امکان مشارکت ایران در پروژه‌های استخراج انرژی و همچنین انتقال نفت و گاز آذربایجان توسط شرکت‌های چندملیتی از مسیری به جز مسیر ایران و تقویت رقبای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای ایران از این طریق.
- زمینه‌سازی برای نفوذ قدرت‌های فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای در قفقاز از جمله ایالات متحده آمریکا، ناتو، ترکیه (احداث پایگاه نظامی در نخجوان و رقابت با ایران و روسیه در منطقه قفقاز)، اسرائیل (ایجاد قرینه لبنان در آذربایجان)، عربستان سعودی (با هدف گسترش اندیشه وهابیت).
- علاقه‌مندی بسیار زیاد این کشور برای همکاری با ناتو و عضویت در آن.
- وجود جریان سکولار و ملی‌گرای افراطی و دارای ایده‌های پان‌ترکیسم و پان‌آدریسم که تهدیدی بر تمامیت ارضی ایران محسوب می‌شود.
- تحریف رسمی تاریخ و تمامیت ارضی ایران در کتب رسمی این کشور (هادی اعظمی و همکاران، ۱۳۹۴).

۲-۵- پیشینه تجربی

در این قسمت سعی بر آن شده مطالعات مرتبط با عنوان تحقیق و یا مطالعاتی که برخی از کلید واژه‌های پژوهش حاضر را دربرگرفته‌اند، به صورت مختصری شرح داده شوند، ابتدا مطالعات داخلی و سپس مطالعات خارجی بیان می‌گردد.

امیری (۱۳۹۸) جایگاه ارمنستان در دیپلماسی مرزی جمهوری اسلامی ایران را بررسی کرده است، نتایج وی نشان داد که با توجه به این که جمعیت فعال اقتصادی در منطقه قفقاز جنوبی ۹۴/۳ میلیون نفر و تولید ناخالص داخلی منطقه ۱/۹ هزار میلیارد دلار است، گسترش روابط اقتصادی از طریق دیپلماسی و بهبود روابط با اعضای اوراسیا، امکان ارتباط تجاری با جمعیتی حدود ۱۸۴ میلیون نفری را برای ایران فراهم می‌کند.

کولایی و گودرزی (۱۳۹۳) تاثیر تحولات روابط ارمنستان و ترکیه بر روابط ارمنستان و ایران را بررسی کرده‌اند. نتایج آنان بیان می‌کند که روابط ایران-ارمنستان و ترکیه-ارمنستان در هیچ مورد حیاتی و استراتژیک تضادی با هم ندارند

و حضور ایران و ترکیه در این منطقه بیش از اینکه ناشی از احساس تهدید باشد، برای گسترش نفوذ و در جهت تامین منافع ملی گسترش یافته، بهبود روابط ترکیه با ارمنستان بیشتر بعد دیپلماتیک و سیاسی داشته است.

حیدری (۱۳۹۱) به تحلیل هیدروپلیتیک ایران و کشورهای همسایه (عراق، ترکیه، جمهوری آذربایجان، نخجوان و ارمنستان) پرداخته است. نتایج وی حاکی از آن است که به دلیل پیچیدگی شرایط کشورها، تعدد عوامل تاثیرگذار در هیدروپلیتیک، شرایط خاص هر کدام از کشورها و شرایط خاص در هر کدام از منابع آبی نمی‌توان از شیوه واحدی برای پیگیری مسائل منابع آبی مشترک استفاده کرد و لذا به تعداد منابع آبی مشترک، راه حل تدبیر شده نیاز است.

جوادی ارجمند و دولتپاری (۱۳۹۰) به تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ایران و ارمنستان در چهارچوب تئوریک اندرسون پرداخته‌اند. نتایج آنان بیانگر این مطلب است که رفتار تاریخی ایرانیان برخلاف ترکان، همواره حسنه بوده و این رفتار حسنه تاریخی بر شکل‌گیری روابط نزدیک میان دو کشور تاثیرگذار بوده است. از سوی دیگر ایران در منازعه قره‌باغ همواره از خودمختاری آن حمایت کرده است و ارمنستان از میانجی‌گری ایران ابراز رضایت نموده است.

هیران‌نیا^۱ (۲۰۲۳) در مطالعه‌ای سیاست خارجی ایران را در قبال قفقاز جنوبی بررسی کرده، پس از جنگ دوم قره‌باغ، ایران با چندین محدودیت ژئوپلیتیکی در قفقاز مواجه شده است. هم‌پوشانی منافع روسیه و ترکیه قدرت مانور دولت ایران در قفقاز جنوبی را به میزان قابل توجهی کاهش داده است. وضعیت در قفقاز جنوبی شدید است و به سمت درگیری‌های بیش‌تر پیش می‌رود و احتمالاً روسیه را در مقابل قدرت‌های منطقه‌ای مانند ترکیه و ایران قرار می‌دهد.

اوزتارسو و اندور (۲۰۱۹) روابط ایران با آذربایجان و ارمنستان مورد مطالعه قرار داده‌اند. آنان بیان کرده‌اند که جمهوری اسلامی ایران در رویکرد سیاست خارجی در قبال کشورهای منطقه انگیزه منحصر به فردی ایجاد کرده است. ایران در دهه گذشته با ابزار پروژه‌های اقتصادی که از آن به عنوان رویکرد عمل‌گرایانه یاد می‌شود، بر بهبود روابط با هر دو کشور در منطقه متمرکز شده است.

کلبی‌زاده^۲ (۲۰۱۹) در مقاله‌ای به بررسی پویایی‌های تحول در روابط ایران و ارمنستان در دوران پسا شوروی پرداخته است، نتایج وی حاکی از آن است که رویکرد غرب‌گرایانه پاشینیان و تمایل وی برای توسعه همکاری‌ها با آمریکا و اروپا به دلسردی جمهوری اسلامی ایران برای حمایت کامل از ارمنستان منجر شده است، اما همین مسئله در مورد جمهوری آذربایجان نیز صدق می‌کند.

علیلی^۳ (۲۰۱۵) در پژوهشی به بررسی روابط ایران و آذربایجان پرداخته و بیان می‌کند که لغو تحریم‌ها می‌تواند شرایط را تغییر دهد و میزان این تغییرات بر حسب روابط ایران و آذربایجان پیچیده شود. زمانی که ایران از انزوای بین‌المللی خارج شود، می‌تواند تمامی روابط خود را به بهترین شکل تسهیل نماید.

¹ Heiran- Nia

² Kelbizadeh

³ Alili

۳- یافته های پژوهش

۳-۱- ارتباطات و تعاملات کشور ایران با کشورهای همسایه

وابستگی کشورها به هم‌دیگر، بر وزن ژئوپلیتیک و نوع رفتار آنها در عرصه بین‌المللی تاثیر فراوانی دارد. ارتباطات و تعاملات کشور ایران با کشورهای همسایه به عنوان محوری ترین سیاست خارجی ایران شناخته می‌شود. در این مورد، ایران به دنبال گسترش تعامل با همه کشورهای جهان و به ویژه کشورهای همسایه و مسلمان است. روابط بین کشورهای هم‌مرز و همسایه به دلیل تاثیر بالایی که بر زندگی مردم و توسعه کشورها دارند، بسیار حائز اهمیت هستند و نیازمند توجه و تلاش دولت‌ها و مسئولین برای تقویت و تعمیق این روابط هستند. در جدول زیر مبادلات تجاری کشور ایران با کشورهای همسایه (آذربایجان، ارمنستان، ترکیه و جمهوری نخجوان) طی هفت ماهه سال ۱۴۰۲ تشریح شده است:

جدول ۱: مبادلات تجاری کشور ایران با کشورهای همسایه

کشور همسایه	صادرات ارزش (دلار)	واردات ارزش (دلار)
آذربایجان	۳۰۳۳۱۵۲۳۹	۳۰۳۹۴۰۲۲
ارمنستان	۲۳۵۸۳۷۲۹۸	۲۹۹۳۳۱۰۹
ترکیه	۲۷۴۹۴۹۸۴۵۲	۳۷۵۹۲۷۴۱۱۴
نخجوان	۳۸۲۶۹۰	۱۲۲۸۰۴۶

منبع: گمرک جمهوری اسلامی

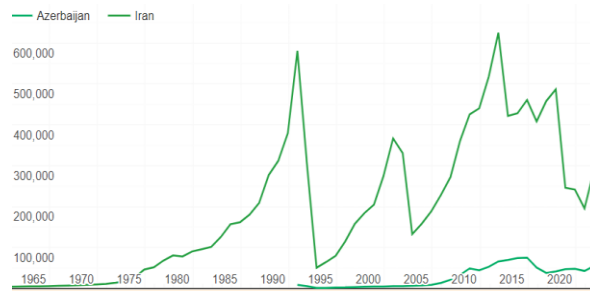
با توجه به داده‌های جدول (۱) کشور ایران حجم صادراتی و وارداتی بیش‌تری به کشور ترکیه دارد. حجم صادراتی و وارداتی به جمهوری خودمختار نخجوان مقدار کم‌تری بوده که می‌توان درگیری مداوم ارمنستان و آذربایجان بر سر منطقه ناگورنو - قره‌باغ، را از دلایل عمده و اساسی در این زمینه دانست. کشور آذربایجان نیز رتبه دوم در بخش صادراتی کشور ایران را به خود اختصاص می‌دهد و در مقایسه با کشور ارمنستان واردات بیش‌تری نیز از این کشور صورت گرفته است.

۳-۱-۱- مبادلات تجاری ایران و جمهوری آذربایجان

روابط ایران و جمهوری آذربایجان در مقطعی به دلیل مسائل مختلف دچار بحران شده، یکی از موارد اصلی مناقشه قره‌باغ کوهستانی بین آذربایجان و ارمنستان است. ایران سعی کرده با عدم جانب‌داری و حمایت از راه‌حل مسالمت آمیز، تعادل ظریفی را حفظ کند، همچنین از افزایش نفوذ دیگر قدرت‌های منطقه مانند روسیه و ترکیه در منطقه قفقاز جنوبی نگران است. دو کشور در پروژه‌های مختلف انرژی از جمله ساخت راه‌آهن ایران-آذربایجان-گرجستان-ترکیه

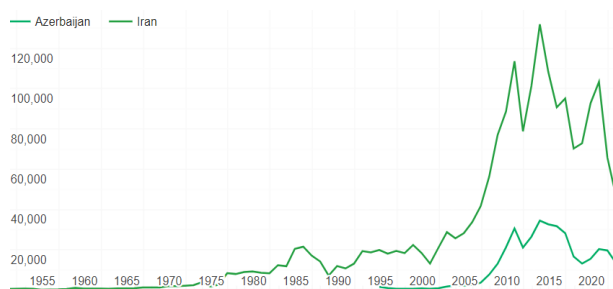
(IAGT) با هدف تسهیل حمل و نقل کالا بین کشورها همکاری و برای بهبود زیرساخت‌های حمل و نقل، ترانزیت برای تسهیل مبادلات تجاری تلاش کرده‌اند. تولید ناخالص داخلی (GDP) یکی از مهم‌ترین شاخص‌های اقتصادی است که نشان‌دهنده ارزش کل کالاها و خدمات نهایی تولید شده در یک کشور در یک دوره زمانی خاص است. در نمودار زیر تولید ناخالص داخلی سالانه به قیمت بازار ایران و آذربایجان نشان داده شده است.

نمودار ۱: مقایسه تولید ناخالص داخلی سالانه به قیمت بازار ایران و آذربایجان

در نمودار فوق، منحنی که در قسمت بالا قرار دارد مربوط به کشور ایران و منحنی پائین‌تر برای کشور آذربایجان می‌باشد. مطابق با نمودار تولید ناخالص داخلی ایران بیشتر از آذربایجان است، که نشان می‌دهد اقتصاد ایران به طور قابل توجهی بزرگ‌تر از آذربایجان است. مشخصه اقتصاد ایران بخش‌های هیدروکربنی، کشاورزی و خدماتی و همچنین حضور چشم‌گیر دولت در بخش تولید و خدمات مالی است. از نظر ذخایر گاز طبیعی در رتبه دوم جهان و از نظر ذخایر اثبات شده نفت خام رتبه چهارم را دارد. در بخش بعدی صادرات و واردات دو کشور مورد بررسی قرار می‌گیرد، نمودارهای زیر به وضوح میزان صادرات و واردات هر دو کشور را نشان می‌دهد.

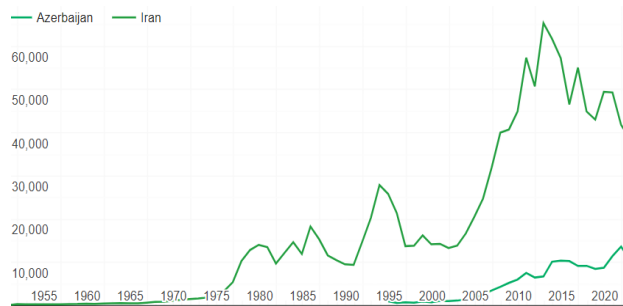
نمودار ۲: مقایسه صادرات کالاهای ایران و آذربایجان

آذربایجان یکی از شرکای تجاری کلیدی ایران در بخش صادرات است. در نمودار (۲) منحنی بالا برای ایران و پائین برای آذربایجان می‌باشد. طبق نمودار ایران صادرات بیش‌تری نسبت به آذربایجان دارد. در سال ۲۰۲۱، ایران ۳۷۶

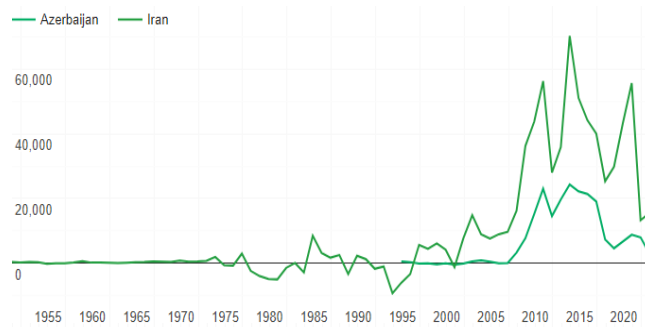
میلیون دلار به آذربایجان صادر کرده که عمده محصولات صادراتی ایران به آذربایجان سیب زمینی (۳۵.۸ میلیون دلار)، پلیمرهای اتیلن (۲۴.۷ میلیون دلار) و سرامیک بدون لعاب (۲۱.۴ میلیون دلار) است. طی ۲۵ سال گذشته صادرات ایران به آذربایجان با نرخ سالانه ۷.۴۳ درصد از ۶۲.۶ میلیون دلار در سال ۱۹۹۶ به ۳۷۶ میلیون دلار در سال ۲۰۲۱ افزایش یافته است.

نمودار ۳: مقایسه واردات کالاهای ایران و آذربایجان

در نمودار (۳) منحنی بالایی رسم شده برای کشور ایران و پائینی برای آذربایجان است. در سال ۲۰۲۱، آذربایجان ۴۳.۳ میلیون دلار به ایران صادرات داشته، عمده محصولات صادراتی عبارتند از پنبه خام (۱۴.۱ میلیون دلار)، گاز نفتی (۹.۰۷ میلیون دلار) و برق (۸.۹۷ میلیون دلار) بود. طی ۲۵ سال گذشته صادرات آذربایجان به ایران با نرخ سالانه ۶.۴ درصد کاهش یافته و از ۲۲۶ میلیون دلار در سال ۱۹۹۶ به ۴۳.۳ میلیون دلار در سال ۲۰۲۱ رسیده است. در سال ۲۰۲۱، ایران رتبه ۶۷، آذربایجان رتبه ۸۵ را در شاخص پیچیدگی اقتصادی (ECI -0.091) را به خود اختصاص داده‌اند. در همان سال، و در کل صادرات (۲۲.۸ میلیارد دلار) رتبه ۷۱ را به خود اختصاص داده است. کشور آذربایجان علاوه بر این که بازار مناسبی برای محصولات ایرانی محسوب می‌شود محلی مناسب برای ترانزیت کالاها به کشورهای قفقاز و روسیه است. در نمودار زیر تراز تجاری دو شکل نمایش داده شده است:

نمودار ۴: مقایسه تراز تجاری ایران و آذربایجان

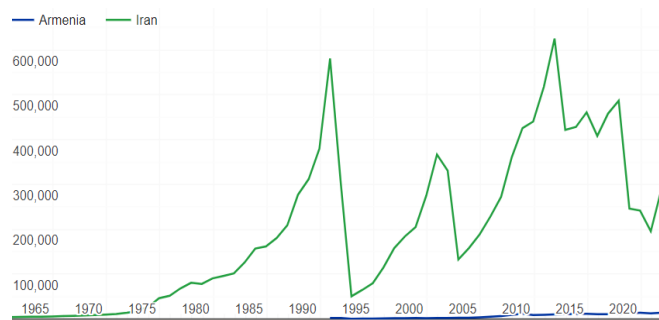

حجم تجارت دوجانبه بین ایران و آذربایجان به حدود ۵۰۰ میلیون دلار رسید. تراز تجاری ایران در سال‌های ابتدایی ثابت بوده و تقریباً در سال ۱۹۷۷ منفی بوده و تا سال ۱۹۹۵ دارای نوسان بوده ولی پس از آن روند صعودی و مثبتی دارد. تراز تجاری آذربایجان همواره مثبت و رو به کاهش بوده و به این معنی است که با گذر زمان مقدار واردات نسبت به سال‌های گذشته افزایش یافته؛ هر چند هنوز از مقدار صادرات کمتر است.

۲-۲-۳- مبادلات تجاری ایران و ارمنستان

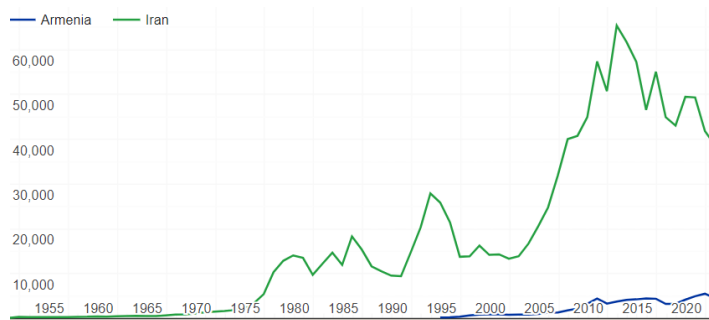
مناقشه قره‌باغ روابط بین ایران و ارمنستان را پیچیده کرده است. ایران دارای پراکندگی بزرگ ارمنی بوده و سعی کرده روابط دوستانه خود را با ارمنستان حفظ کند و آذربایجان را نیز از خود دور نکند. ایران خواستار حل مسالمت‌آمیز مناقشه شده و پیشنهاد میانجی‌گری بین دو کشور را داده است. در نمودار (۵) تولید ناخالص داخلی دو کشور مقایسه می‌شود:

نمودار ۵: مقایسه تولید ناخالص داخلی سالانه به قیمت بازار ایران و ارمنستان

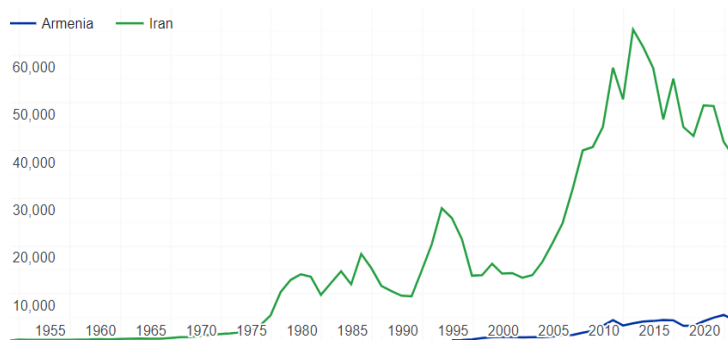
تولید ناخالص داخلی ارمنستان در سال ۲۰۲۳ ۱۹.۵ میلیارد دلار بود که رشد اقتصادی آن در همان سال ۱۲.۶ درصد بود. با این حال، این کشور با محدودیت‌هایی مانند نرخ پایین سرمایه‌گذاری، جذب ضعیف سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، سرمایه انسانی محدود و محدودیت‌های اتصال مواجه است. از نظر تولید ناخالص داخلی، اقتصاد ایران به طور قابل توجهی بزرگ‌تر از ارمنستان است. پس از بررسی تولید ناخالص داخلی دو کشور به بررسی وضعیت صادرات و واردات در دو کشور پرداخته، به ترتیب نمودارهای هر دو کشور نشان داده شده است.

نمودار ۶: مقایسه صادرات کالاهای ایران و ارمنستان

در سال ۲۰۲۱، ایران ۴۰۶ میلیون دلار به ارمنستان صادر کرد. عمده‌ترین محصولات صادر شده عبارتند از: گاز نفت (۶۳.۹ میلیون دلار) و نفت تصفیه شده (۴۰.۷ میلیون دلار) است. طی ۲۴ سال گذشته صادرات ایران به ارمنستان با نرخ سالانه ۷/۰۶ درصد از ۷۸/۹ میلیون دلار در سال ۱۹۹۷ به ۴۰۶ میلیون دلار در سال ۲۰۲۱ افزایش یافته است. روسیه و چین و ایران سه کشور پیش‌رو در ترکیب واردات ارمنستان هستند. ایران در رتبه سوم قرار دارد که افزایش واردات از آن نیز تأثیر قابل توجهی داشته است. حدود ۲۵۰ میلیون دلار کالا از ایران به ارمنستان وارد شده که ۳۰.۶ درصد افزایش داشته است. پنج کشور صدر فهرست صادرکنندگان کالا به ارمنستان و سهم آنها از مجموع واردات ارمنستان از این قرار است: روسیه (۳۳.۹ درصد)، چین (۱۵.۴ درصد)، ایران (۷.۶ درصد)، آلمان (۴.۲ درصد)، ایالات متحده آمریکا (۳.۵ درصد).

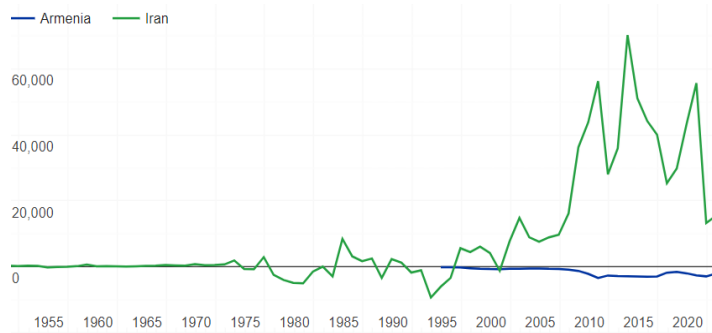
نمودار ۷: مقایسه واردات کالاهای ایران و ارمنستان

در سال ۲۰۲۱، ارمنستان ۶۵.۴ میلیون دلار به ایران صادر کرده است. عمده محصولات عبارتند از: برق (۴۴.۶ میلیون دلار)، شکلات (۲.۴۹ میلیون دلار) و شمش آهن (۱.۸ میلیون دلار) بود. طی ۲۴ سال گذشته صادرات ارمنستان به ایران با نرخ سالانه ۰.۸۹ درصد افزایش یافته و از ۵۲.۹ میلیون دلار در سال ۱۹۹۷ به ۶۵.۴ میلیون دلار در سال ۲۰۲۱ رسیده است. در سال ۲۰۲۱، ایران رتبه ۶۷ و ارمنستان رتبه ۷۱ را در شاخص پیچیدگی اقتصادی (ECI -0.091)، و ایران رتبه ۸۵ در صادرات (۱۴ میلیارد دلار)، ارمنستان رتبه ۱۳۳ در صادرات (۳.۳۶ میلیارد دلار) را کسب کرده‌اند.

ده کشور اول فهرست مقاصد صادراتی ارمنستان در نیمه نخست سال ۲۰۲۲ به ترتیب عبارتند از: روسیه (۲۸.۸ درصد)، چین (۹.۴ درصد)، سوئیس (۷.۶ درصد)، بلغارستان (۷.۶ درصد)، امارات متحده عربی (۶.۵ درصد)، هلند (۶.۲ درصد)، عراق (۵.۷ درصد)، گرجستان (۴.۸ درصد)، ایران (۳.۱ درصد)، آلمان (۲.۹ درصد). در نمودار زیر تراز تجاری ایران و ارمنستان مقایسه می شود.

نمودار ۸: مقایسه تراز تجاری ایران و ارمنستان

در نیمه اول سال ۲۰۲۲ عمده کالاهای صادراتی ارمنستان به ایران برق، سیگار، آهن و فولاد رول نشده، شکلات و مواد غذایی حاوی کاکائو، بطری، قوطی، آمپول و ظروف شیشه ای بوده و کالاهای وارداتی از ایران به ارمنستان گاز طبیعی و مایع، نفت و فرآورده های نفتی، میله های آهن یا فولاد گرم بدون فرآوری بیشتر، سبزیجات (تازه یا منجمد)، سولفیدها و پلی سولفیدها (armenpress.am, 2023). تجارت بین دو کشور در هشت ماهه نخست سال ۲۰۲۲ بالغ بر ۴۲۷.۴ میلیون دلار بوده که نسبت به ژانویه تا آگوست ۲۰۲۱ افزایش ۴۳.۴ درصدی داشته است. صادرات ارمنستان به ایران ۷۴.۴ میلیون دلار (رشد ۸۲.۶ درصدی) بوده در حالی که واردات از ایران به حدود ۳۵۳.۲ دلار رسیده است. تجارت بین ارمنستان و ایران در حال رونق است، در سال ۲۰۲۱، کشورها ۳۵۰ میلیون دلار کالا مبادله کرده اند.

۳-۲-۳- مبادلات تجاری ایران و ترکیه

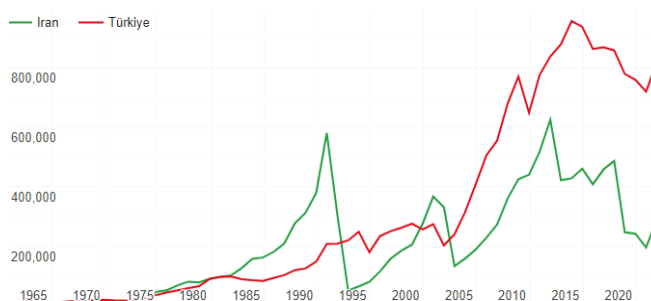
ایران و ترکیه روابط پیچیده ای دارند که متأثر از رقابت های تاریخی، اختلافات مذهبی و پویایی قدرت منطقه ای است. در حالی که آنها دوره هایی از همکاری داشته اند، مانند تجارت و انرژی، در درگیری های منطقه ای، مانند سوریه، در طرف مقابل هم حضور داشته اند. با وجود این تنش ها، هر دو کشور اهمیت حفظ روابط اقتصادی را درک کرده و برای مدیریت اختلافات خود وارد بحث های دیپلماتیک شده اند. در جدول زیر تجارت بین ترکیه و ایران در چند سال اخیر بیان شده است.

جدول ۲: تجارت دوجانبه بین ترکیه و ایران (میلیارد دلار آمریکا)

سال	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲
صادرات	۲/۲۵	۲/۷۷	۳/۰۷
واردات	۱/۱۹	۲/۸۲	۳/۳۵
تراز تجاری	۱/۰۶	-۰/۰۵	-۰/۲۸

با توجه به داده‌های مندرج در جدول (۲) در طی سه سال اخیر صادرات و واردات بین دو کشور روند افزایشی داشته، از جمله صادرات اصلی ترکیه به ایران عبارتند از: موتورهای احتراق داخلی، عصاره‌های تنباکو و محصولات مشابه، محصولات بهداشتی و پوشاک، سنگ معدن روی، خودروهای سواری، قطعات وسایل نقلیه زمینی، تخته خرده چوب، کاغذ و مقوا. همچنین، عمده واردات ترکیه از ایران عبارتند از: نفت و مواد نفتی، گاز طبیعی، روی خام، آلومینیوم، پلاستیک و کودهای شیمیایی (موسسه آمار ترکیه، ۲۰۲۲). بر طبق داده‌های آماری موسسه آمار ترکیه واردات گاز از ایران در ماه مارس تا آگوست ۲۰۲۲ نسبت به سال ۲۰۲۱ رشد ۲۰ درصدی داشته است. افزایش تجارت بین دو همسایه به طور گسترده نشان دهنده تمایل ترکیه برای افزایش تجارت دوجانبه با ایران است. ترکیه برای ایران به مثابه دروازه ورود به اروپا محسوب می‌شود و ایران نیز دروازه ورود ترکیه به آسیای نزدیک و دور است. مراودات اقتصادی و تجارت و سرمایه‌گذاری بین ایران و ترکیه مهم‌ترین عامل بازدارندگی از تنش‌های سیاسی و نظامی بین دو کشور بوده است. اقتصاد ترکیه در سال‌های اخیر به طور پیوسته در حال رشد بوده است و نرخ رشد تولید ناخالص داخلی ۵.۹ درصد در سال ۲۰۲۱ بوده، در حال حاضر اقتصاد ترکیه بزرگ‌تر و متنوع‌تر از ایران است. در نمودار زیر می‌توان به روشنی روند تولید ناخالص دو کشور مشاهده می‌شود.

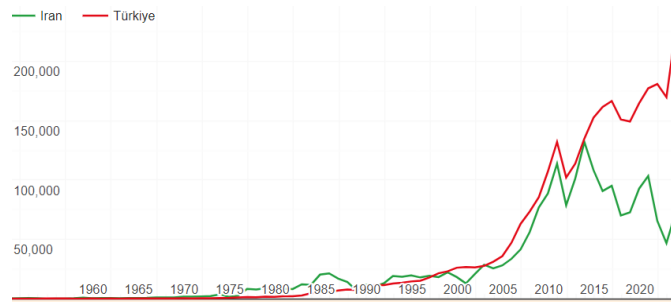
نمودار ۹: مقایسه تولید ناخالص داخلی سالانه به قیمت بازار ایران و ترکیه

در سال ۲۰۲۱ تولید ناخالص داخلی ترکیه ۷۸۹.۲۶ میلیارد دلار و ایران ۵۱۴.۰۶ میلیارد دلار بوده، در نمودار (۹) مشخص است طی سال‌های اخیر میزان تولید ناخالص داخلی ترکیه بیش‌تر از ایران است. در سال ۱۹۵۰، تولید

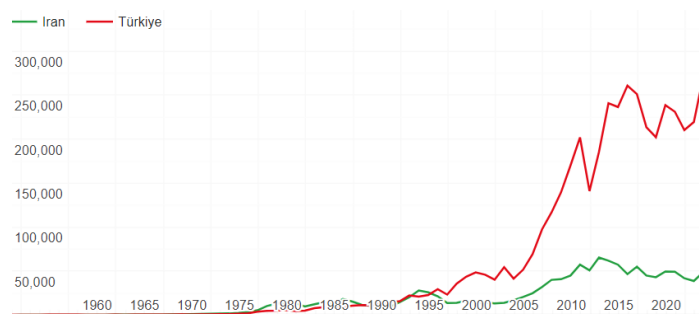
ناخالص داخلی ترکیه ۲۲ درصد بیشتر از ایران و در سال ۱۹۷۷، اقتصاد ایران ۲۶ درصد بیش تر از ترکیه بوده، در سال ۲۰۱۷، تولید ناخالص داخلی اسمی ترکیه ۲.۴ برابر بیش تر از تولید ناخالص داخلی ایران بود. صادرات و واردات ایران و ترکیه نقش اصلی و ویژه‌ای در اقتصاد این کشورها دارد. در نمودارهای (۱۰) و (۱۱) به ترتیب صادرات و واردات دو کشور مقایسه شده است.

نمودار ۱۰: مقایسه صادرات کالاهای ایران و ترکیه

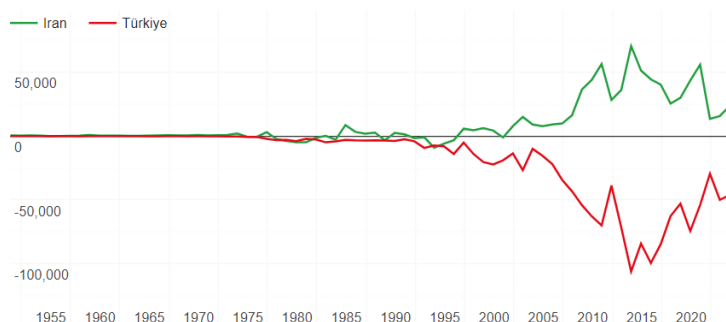
صادرات ایران به ترکیه تا سه ماهه سوم سال ۲۰۱۸ انعطاف‌پذیر بود، اما در سه ماهه بعد و طی سال ۲۰۱۹ صادرات آن به طور مستمر کاهش یافته است. چنین کاهش را می‌توان با تصمیم ترکیه برای کاهش واردات نفت خام و فرآورده‌های نفتی از ایران پس از عدم تمدید معافیت‌های تحریمی ویژه آمریکا برای ترکیه و سایر کشورها - که بخش بزرگی از واردات این کشور از تهران را تشکیل می‌داد - توضیح داد. در سال ۲۰۲۱، ایران ۲.۷۲ میلیارد دلار به ترکیه صادر کرده که عمده محصولات عبارتند از: آلومینیوم خام (۴۳۷ میلیون دلار)، پلیمرهای اتیلن (۴۳۵ میلیون دلار) و روی خام (۲۳۹ میلیون دلار) است. طی ۲۶ سال گذشته صادرات ایران به ترکیه با نرخ سالانه ۵/۸۷ درصد از ۶۱۸ میلیون دلار در سال ۱۹۹۵ به ۲/۷۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۱ افزایش یافته است.

نمودار ۱۱: مقایسه واردات کالاهای ایران و ترکیه

در سال ۲۰۲۱، ترکیه ۲.۶۶ میلیارد دلار به ایران صادر کرد. عمده‌ترین محصولات صادراتی عبارتند از: گوشت طیور (۱۲۶ میلیون دلار)، داروهای بسته‌بندی (۸۸.۹ میلیون دلار) و روغن دانه (۸۶.۷ میلیون دلار) بود. طی ۲۶ سال گذشته، صادرات ترکیه به ایران با نرخ سالانه ۹.۲۶ درصد افزایش یافته است، از ۲۶۶ میلیون دلار در سال ۱۹۹۵ به ۲.۶۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۱. همچنین، در سال ۲۰۲۱، ایران رتبه ۶۷، ترکیه رتبه ۴۲ در شاخص پیچیدگی اقتصادی (ECI -0.091) و رتبه ایران در صادرات (۱۴ میلیارد دلار) ۸۵ و رتبه ترکیه ۲۸ در صادرات (۲۳۴ میلیارد دلار) می‌باشد. در نمودار زیر تراز تجاری هر دو کشور نشان داده شده است.

نمودار ۳-۱۲: مقایسه تراز تجاری ایران و ترکیه

تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا علیه ایران در اواخر سال ۲۰۱۸ باعث شد حجم تجارت دوجانبه بین ترکیه و ایران از حدود ۱۰.۷ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۷ به ۵.۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۹ کاهش یابد. تراز تجاری طی سال‌ها به نفع ایران بوده است. در سال ۲۰۱۹ نیز این گفته صادق است، اما تراز در سه ماهه سوم و چهارم به کسری رسید. سهم نفت خام و فرآورده‌های نفتی از واردات ترکیه از ایران ۶۳ درصد کاهش، مازاد تجاری به نفع ایران نیز ۷۹ درصد کاهش یافت.

۳-۲-۴- مبادلات تجاری ایران و جمهوری خودمختار نخجوان

ایران در طول تاریخ به دلیل پیوندهای فرهنگی و قومی روابط خوبی با نخجوان داشته است. این دو منطقه در پروژه‌های مختلف اقتصادی و زیربنایی از جمله ساخت راه‌آهن ایران، نخجوان و آذربایجان همکاری داشته‌اند. ایران همچنین یک شریک تجاری کلیدی برای نخجوان بوده و کالاها و خدماتی را برای آن ارائه می‌دهد. یکی از مهم‌ترین حوزه‌های روابط دوجانبه توسعه مناسبات اقتصادی میان نخجوان و کشورمان است. ارتباط نزدیک نخجوان با استان - های مرزی ایران، به تأمین بخشی از نیازهای مردم کمک کرده و موجب ایجاد اشتغال و صدور کالای ایرانی شده است. این روند با افزایش نرخ ارز در کشور نیز رشد قابل توجهی داشته و تمایل به خرید محصولات ایران را در میان مردم نخجوان افزایش داده است. در جدول زیر از جمله مهم‌ترین مبادلات بین کشور بیان شده است:

جدول ۳: مهم‌ترین مبادلات تجاری و اقتصادی ج.خ. نخجوان با ایران

عنوان	مقدار
مهم‌ترین محصولات صادراتی از ایران به نخجوان	گاز طبیعی، دارو، درختچه‌های زینتی، ورق خام، بطری و کارتن خالی، ام دی اف، مصالح ساختمانی مانند کاشی و سرامیک، کربنات کلسیم، محصولات پی وی سی، پلی اتیلن، ظروف چینی، قیر و رنگ، انواع مواد غذایی، از قبیل لبنیات، میوه، صیفی جات و غیره
مهم‌ترین محصولات وارداتی از نخجوان به ایران	ام دی اف، کاغذ سیگار و توتون، به صورت موردی و در فصول خاص: سیب زمینی، پیاز و میوه، به صورت چمدانی و کالای همراه مسافر: لباس، مربا، شکلات، صنایع دستی، برخی مواد غذایی و غیره
بهداشتی درمانی	بخش عمده مردم ج.خ. نخجوان جهت انجام امور بهداشتی و درمانی خود به ایران مراجعه می‌کنند.

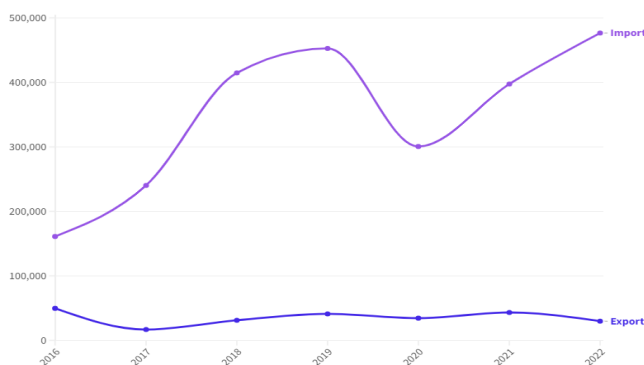
نخجوان به عنوان یک منطقه محصور در خشکی، از نظر حمل‌ونقل و لجستیک با چالش‌های خاصی مواجه است، اما توانسته است با کشورهای همسایه از جمله ایران روابط تجاری برقرار کند. موقعیت استراتژیک این کشور بین ایران و ترکیه این امکان را به آن می‌دهد تا به عنوان یک گذرگاه برای حمل کالا بین دو کشور عمل کند. تحریم‌های اقتصادی اعمال شده بر ایران دسترسی این کشور به بازارهای بین‌المللی را محدود کرده و بر پتانسیل صادراتی این کشور نیز تأثیر گذاشته است. در جدول زیر صادرات و واردات ایران-نخجوان طی چند سال اخیر بیان شده است.

جدول ۴: میزان صادرات و واردات ایران-جمهوری نخجوان

سال	صادرات		واردات	
	ارزش (دلار اتحادیه اروپا)	درصد نسبت به صادرات کل	ارزش (دلار اتحادیه اروپا)	درصد نسبت به واردات کل
۱۳۹۵	۱۶۱۰۷۷.۶۰	۱/۸۹	۴۹۶۸۳.۷۶	۰/۵۴
۱۳۹۶	۲۴۰۲۷۳.۵۰	۲/۷۴	۱۶۷۹۴.۰۵	۰/۱۲
۱۳۹۷	۴۱۴۸۰۱.۰۰	۳/۶۲	۳۱۲۳۱.۷۲	۰/۱۶
۱۳۹۸	۴۵۲۷۰۱.۶۷	۳/۳۱	۴۱۱۳۰.۶۸	۰/۲۱
۱۳۹۹	۳۰۰۶۱۵.۳۹	۲/۸۰	۳۴۴۸۵.۷۱	۰/۲۸
۱۴۰۰	۳۹۷۵۲۳.۵۴	۳/۴۰	۴۳۲۸۷.۱۵	۰/۱۹
۱۴۰۱	۴۷۶۴۳۸.۴۰	۳/۲۸	۲۹۸۳۱.۰۶	۰/۰۸

با توجه به جدول (۴) میزان صادرات کشور ایران بیش تر از مقدار واردات آن به کشور نخجوان می باشد، البته در سال ۱۳۹۹ صادرات روند نزولی داشته و دوباره افزایش یافته و در سال ۱۴۰۱ به بیش ترین مقدار خود در طی سال های مورد بررسی رسیده است. واردات از نخجوان نیز روند نزولی دارد، علت این روند نزولی را می توان جنگ منطقه قره باغ دانست. طیف متنوع صادرات ایران، به ویژه در بخش نفت و گاز، سهم قابل توجهی در اقتصاد این کشور دارد. نمودار زیر روند صادرات (Export) و واردات (Import) جمهوری نخجوان را نشان می دهد.

نمودار ۱۳: صادرات و واردات ایران-نخجوان

صادرات کالا امکان درآمدزایی، ایجاد فرصت های شغلی و تحریک صنایع داخلی و واردات نیز امکان دسترسی به کالاها و خدماتی را فراهم می کند که ممکن است به راحتی در دسترس یا مقرون به صرفه برای تولید در داخل نباشند. در نمودار (۱۳-۳) ملاحظه می گردد کشور نخجوان در طی بازه زمانی مذکور واردات بیش تری نسبت به صادرات از کشور ایران دارد.

۲-۴- بازدهی توسعه و تعمیق تعاملات اقتصادی کشور ایران با همسایگان

مبادلات تجاری ایران با همسایگان خود از مارس تا دسامبر ۲۰۲۱ به حجم ۹۲ میلیون تن و بیش از ۴۶.۲ میلیارد دلار وجه نقد رسیده که نسبت به دوره قبلی ۱۳٪ افزایش حجم و ۲۸٪ ارزش پولی دارد. در حالی که تجارت با برخی کشورها افزایش یافته، رقابت های منطقه ای و تأثیر تحریم ها هم چنان بر پویایی این تعاملات تأثیر می گذارد، پویایی های ژئوپلیتیک، تحریم های بین المللی، ثبات سیاسی، پیشرفت مذاکرات هسته ای، چشم انداز منطقه ای و چارچوب های نظارتی، نقش مهم و اساسی در شکل دادن به نتایج این تعاملات دارند. با استفاده از داده های موجود در پایگاه داده جهانی و سایت گمرک مربوط به کشورها، برای سال های ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰، رابطه بین تجارت دوجانبه، سرمایه گذاری خارجی و رشد اقتصادی با استفاده از مدل زیر بررسی می شود:

$$GDP = \alpha + \beta_1 * Trade + \beta_2 * FDI$$

GDP نرخ رشد اقتصادی، Trade میزان تجارت دوجانبه و FDI میزان سرمایه‌گذاری خارجی است. پارامتر α نقطه تلاقی با محور y و β_1 و β_2 ضرایب رگرسیون هستند. در قسمت بعدی با استفاده از رابطه فوق، رابطه بین تجارت دوجانبه، سرمایه‌گذاری خارجی و رشد اقتصادی در کشور ایران و هرکدام از همسایگان به صورت مجزا محاسبه می‌شود.

۱-۲-۴- کشور ایران و جمهوری آذربایجان

حجم مبادلات تجاری بین جمهوری آذربایجان و ایران در ژانویه تا می ۲۰۲۳ بالغ بر ۲۱۲۶۱۲۰۰۰ دلار بوده که صادرات آذربایجان به ایران ۷۵۵۸۰۰۰ دلار و از ایران به آذربایجان ۲۰۵۰۵۳۰۰۰ دلار بوده است (oec.world, 2023). تعاملات اقتصادی ایران و آذربایجان هم همکاری و هم تنش را تجربه کرده است. در حالی که روابط تجاری و اقتصادی نشان داده است که عوامل ژئوپلیتیکی و تأثیرات خارجی نیز بر روابط بین دو کشور تأثیرگذار بوده است. تلاش برای تعمیق تعاملات اقتصادی بین ایران و آذربایجان تحت تأثیر متقابل و پیچیده عوامل تاریخی، ژئوپلیتیکی و اقتصادی است. در جدول زیر نتایج رگرسیون خطی برای کشورهای ایران و جمهوری آذربایجان را نشان می‌دهد.

جدول ۵: نتایج رگرسیون خطی ایران و جمهوری آذربایجان

کشور	متغیر	ضریب رگرسیون (β)	ضریب تعیین (R^2)
ایران	Trade	۰.۶۵۴	۰.۵۲۱
ایران	FDI	۰.۲۴۷	۰.۱۸۳
ج.ا. آذربایجان	Trade	۰.۴۳۸	۰.۳۳۱
ج.ا. آذربایجان	FDI	۰.۲۰۸	۰.۱۵۶

با استناد به نتایج جدول (۵) می‌توان بیان نمود که در ایران، با افزایش تجارت دوجانبه، رشد اقتصادی افزایش یافته، این رابطه با ضریب رگرسیون ۰.۶۵۴ و ضریب تعیین ۰.۵۲۱ تأیید می‌شود. با افزایش سرمایه‌گذاری خارجی، رشد اقتصادی نیز افزایش یافته، اما ضریب این رابطه کم‌تر از رابطه قبلی است. در آذربایجان با افزایش تجارت دوجانبه، رشد اقتصادی نیز افزایش می‌یابد و این رابطه با ضریب رگرسیون ۰.۵۶۹ و ضریب تعیین ۰.۴۲۶ تأیید می‌شود. اما رابطه بین سرمایه‌گذاری خارجی و رشد اقتصادی با ضرایب به دست آمده کم‌تر از رابطه بین تجارت دوجانبه و رشد اقتصادی است. با توجه به نتایج رگرسیون خطی، در کشورهای ایران و جمهوری آذربایجان، تجارت دوجانبه با رشد

اقتصادی مرتبط است، اما رابطه بین سرمایه‌گذاری خارجی و رشد اقتصادی در این دو کشور به طور قطعی تأیید نشده است.

۲-۲-۴- کشور ایران و ارمنستان

براساس آمارهای رسمی، حجم مبادلات تجاری بین ارمنستان و ایران در نه ماهه سال ۲۰۲۳ بیش از ۴۵ درصد افزایش یافته است. همچنین صادرات ارمنستان به ایران ۸۳.۲ درصد رشد داشته است، ۸۴ میلیون و ۶۴۸.۰ هزار دلار و واردات از ایران ۳۹.۲ درصد (armenpress.am, 2023). جدول زیر رابطه بین تجارت دوجانبه، سرمایه‌گذاری خارجی و رشد اقتصادی در کشور ایران و ارمنستان را بیان می‌کند.

جدول ۶: نتایج رگرسیون خطی ایران و ارمنستان

کشور	متغیر	ضریب رگرسیون (β)	ضریب تعیین (R^2)
ایران	Trade	۰.۷۱۳	۰.۵۴۸
ایران	FDI	۰.۱۹۶	۰.۲۰۳
ارمنستان	Trade	۰.۵۹۵	۰.۲۴۹
ارمنستان	FDI	۰.۲۳۱	۰.۰۴۹

در کشور ایران ضریب رگرسیون برای تجارت دوجانبه با ۰.۷۱۳ و ضریب تعیین برابر با ۰.۵۴۸ نشان می‌دهد که افزایش حجم تجارت دوجانبه باعث افزایش رشد اقتصادی می‌شود. ضریب رگرسیون بیانگر این است که افزایش سرمایه‌گذاری خارجی به میزان اندکی باعث افزایش رشد اقتصادی می‌شود. در ارمنستان، تجارت دوجانبه با رشد اقتصادی مرتبط است، اما ضرایب این کشور کم‌تر از رابطه بین تجارت دوجانبه و رشد اقتصادی در ایران است، همچنین ضریب رگرسیون برای سرمایه‌گذاری خارجی نشان می‌دهد که افزایش سرمایه‌گذاری خارجی با مقدار کمی باعث افزایش رشد اقتصادی می‌گردد.

۳-۲-۴- ایران و ترکیه

تعاملات اقتصادی ایران و ترکیه در طول سال‌ها عمیق‌تر و در حال تحول بوده و تجارت دوجانبه بین دو کشور رشد قابل توجهی داشته است. جدول زیر نتایج تحلیل رگرسیون برای حجم تجارت دوجانبه و سرمایه‌گذاری خارجی بین ایران و ترکیه را نشان می‌دهد.

جدول ۷: نتایج تحلیل رگرسیون بین ایران و ترکیه

کشور	متغیر	ضریب رگرسیون (β)	ضریب تعیین (R^2)
ایران	Trade	۰.۵۳۱	۰.۵۴۲
ایران	FDI	۰.۱۲۴	۰.۱۷۴
ترکیه	Trade	۰.۶۱۲	۰.۲۵۳
ترکیه	FDI	۰.۲۰۱	۰.۰۴۳

با توجه به جدول بالا، با افزایش حجم تجارت دوجانبه، سرمایه‌گذاری خارجی نیز افزایش می‌یابد که با ضریب رگرسیون ۰.۵۳۱ و ضریب تعیین برابر با ۰.۵۴۲ تأیید می‌شود. البته، ضریب رگرسیون برای سرمایه‌گذاری خارجی با ۰.۱۲۴ و ضریب تعیین برابر با ۰.۱۷۴ که کم‌تر از ضریب رگرسیون برای تجارت دوجانبه است و نشان می‌دهد که رابطه بین سرمایه‌گذاری خارجی و حجم تجارت دوجانبه با ضعیفی مواجه است. در نتیجه حجم تجارت دوجانبه ایران و ترکیه تحت تأثیر سرمایه‌گذاری خارجی است و نشان می‌دهد که فضایی برای بهبود روابط تجاری و سرمایه‌گذاری موجود برای تحریک بیش‌تر رشد و توسعه اقتصادی در هر دو کشور وجود دارد.

۴-۲-۴- ایران و جمهوری نخجوان

نخجوان جمهوری آذربایجان از نظر ترانزیت و انرژی به شدت به ایران وابسته است، ایران تنها مسیر ترانزیتی مستقیم و کم هزینه آذربایجان برای رسیدن به خلیج فارس، دریای عمان و جهان عرب است که بر اهمیت تعاملات اقتصادی آنها تأکید بیشتری دارد. در جدول زیر روابط بین تجارت دوجانبه، سرمایه‌گذاری خارجی و رشد اقتصادی در کشور ایران و جمهوری نخجوان خصوصاً ارائه می‌گردد.

جدول ۸: نتایج رگرسیون خطی ایران و جمهوری نخجوان

کشور	متغیر	ضریب رگرسیون (β)	ضریب تعیین (R^2)
ایران	Trade	۰.۵۰۱	۰.۴۵۳
ایران	FDI	۰.۱۴۹	۰.۱۰۳
ج.خ.نخجوان	Trade	۰.۳۸۲	۰.۴۰۱
ج.خ.نخجوان	FDI	۰.۱۱۳	۰.۰۵۹

تجارت دوجانبه نقش ویژه‌ای در رشد اقتصادی کشورها از جمله ایران دارد. ضریب رگرسیون برای تجارت دوجانبه با مقدار ۰.۵۰ و ضریب تعیین برابر ۰.۴۵ نشان می‌دهد که افزایش حجم تجارت دوجانبه به رشد اقتصادی کمک می‌کند. ضرایب نشان می‌دهد که تاثیر افزایش سرمایه‌گذاری خارجی نسبتاً کم است و این امر نشان می‌دهد، در حالی که تجارت دوجانبه نقش مهمی در تقویت رشد اقتصادی ایفا می‌کند، سهم سرمایه‌گذاری خارجی چندان قابل توجه نیست. در جمهوری نخجوان تجارت دوجانبه نیز با رشد اقتصادی مرتبط است. ضرایب به دست آمده از رابطه تجارت دوجانبه و رشد اقتصادی در ایران بسیار پایین است که نشان می‌دهد تأثیر تجارت بر رشد منطقه به اندازه سایر نقاط کشور قابل توجه نیست.

۳-۵- بحث و نتیجه‌گیری

کشورهای همسایه اغلب مرزهای مشترکی دارند که سبب تسهیل تجارت و همکاری اقتصادی می‌گردد. مرزهای باز و روابط تجاری قوی منجر به افزایش سرمایه‌گذاری، ایجاد شغل و رشد اقتصادی می‌شود. تلاش‌های مشترک برای توسعه زیرساخت‌ها، منابع انرژی و حمل‌ونقل یک‌پارچگی منطقه‌ای و رونق اقتصادی را تقویت و به حفظ صلح و ثبات در منطقه کمک کند. با تقویت اعتماد متقابل، گفتگو و همکاری، کشورها می‌توانند برای مقابله با چالش‌های امنیتی مشترک مانند تروریسم، جرایم سازمان یافته، مهاجرت غیرقانونی و اختلافات مرزی با یک‌دیگر همکاری کنند. با اشتراک‌گذاری اطلاعات و هماهنگی تلاش‌های امنیتی، توانایی جمعی برای پیش‌گیری و پاسخ به تهدیدات را افزایش دهد. کشورهای همسایه اغلب پیوندهای تاریخی، فرهنگی و زبانی دارند و با ایجاد روابط امکان تبادل فرهنگی، درک سنت‌ها، آداب و رسوم و میراث یک‌دیگر را فراهم، هماهنگی، بردباری و احترام را در میان ملت‌ها ترویج و حس همکاری منطقه‌ای را تقویت کرده و اغلب منابع طبیعی، اکوسیستم‌ها و چالش‌های زیست محیطی را به اشتراک می‌گذارند، همکاری در مسائل زیست محیطی مانند کنترل آلودگی، مدیریت آب و کاهش تغییرات آب و هوا می‌تواند مزایای قابل توجهی برای کل منطقه داشته باشد. روابط قوی می‌تواند اهرم دیپلماتیک در بسترهای جهانی فراهم کند. داشتن روابط با کشورهای همسایه برای رشد اقتصادی، امنیت منطقه‌ای، تبادل فرهنگی، پایداری محیط زیست، نفوذ دیپلماتیک و مدیریت موثر بحران حیاتی است، این روابط تحت تأثیر ترکیبی از عوامل تاریخی، فرهنگی، اقتصادی و ژئوپلیتیکی است. در حالی که تنش‌ها و اختلاف نظرهایی نیز وجود دارد، ایران عموماً به دنبال حفظ ثبات و روابط مسالمت آمیز با همسایگان خود است.

با توجه به وجود منابع و ظرفیت‌های بسیار خوبی در کشور ایران، با استفاده از راه‌کارهای مناسب و همکاری در حوزه‌های مختلف، می‌توان فرصت‌های جدیدی برای تعاملات اقتصادی با کشورهای همسایه را فراهم کرد. در ادامه،

به بررسی و معرفی راه‌کارهای جدید برای توسعه و تعمیق تعاملات اقتصادی کشور ایران با کشورهای همسایه جمهوری آذربایجان، ترکیه، ارمنستان و جمهوری نخجوان پرداخته می‌شود:

توسعه صادرات و واردات: تقویت تولیدات صادرات محور به معنای افزایش تولید کالاها و خدماتی است که برای صادرات به کشورهای همسایه مناسب هستند که باعث افزایش درآمد و اشتغال شود و روابط تجاری بین دو کشور را تقویت کند.

همکاری انرژی: با توجه به منابع گازی قابل توجه ایران، امکان همکاری بیشتر در بخش انرژی وجود دارد که از جمله افزایش صادرات گاز ایران به کشورهای همسایه، همکاری در پروژه های انرژی مانند توسعه میادین گازی باشد.

تنوع روابط اقتصادی: علاوه بر صنعت نفت و گاز، می توان برای تنوع بخشیدن به روابط اقتصادی در بخش های دیگر مانند گردشگری، کشاورزی و فناوری تلاش کرد تا وابستگی به چند صنعت خاص کاهش یابد. همچنین، با کاوش در صنایع و بازارهای جدید اقتصاد خود را متنوع کند و به افزایش فرصت های تجاری و سرمایه گذاری منجر شود.

توسعه حمل و نقل: توسعه حمل و نقل ریلی و بارانداز در ایران می‌تواند به افزایش توان صادراتی کشور و کاهش ترافیک حمل و نقل جاده‌ای کمک کند. این توسعه می‌تواند باعث افزایش سرعت و کیفیت حمل و نقل کالاها و خدمات بین دو کشور شود.

توسعه زیرساخت‌ها: سرمایه‌گذاری در توسعه زیرساخت‌ها مانند راه آهن و بنادر می‌تواند ارتباط ایران و کشورهای همسایه را به میزان قابل توجهی افزایش دهد. بهبود زیرساخت‌ها، جابجایی کالاها و خدمات را تسهیل می‌کند، هزینه های حمل و نقل را کاهش می‌دهد و حجم تجارت را افزایش می‌دهد. ارمنستان علاقه مند به اجرای زودهنگام پروژه ایران برای ایجاد کریدور حمل و نقل بین‌المللی «خلیج فارس-دریای سیاه» است. این تفاهم در ایروان شکل گرفته که کریدور این امکان را به کشورمان می‌دهد که به یکی از شریان‌های حمل و نقل پیشرو قفقاز جنوبی تبدیل شود، در حالی که بدون حمایت ایران و هند، تلاش ارمنستان برای خروج از محاصره حمل و نقل محکوم به شکست است. تبیین فرصت‌های سرمایه‌گذاری: دولت می‌تواند با تبیین فرصت‌های سرمایه‌گذاری، سرمایه‌گذاری را در کشور تشویق کند. برای این منظور، می‌توان از رویدادهای سرمایه‌گذاری و نمایشگاه‌های بین‌المللی استفاده کرد. همکاری با نهادهای بخش خصوصی مانند شرکت‌های کشاورزی و تعاونی‌ها نیز می‌تواند نقش مهمی در افزایش تولید داشته باشد. این مشارکت‌ها می‌توانند پیشرفت‌های فن‌آوری، تخصص و پشتیبانی بازاریابی را به ارمغان بیاورند و کشاورزان را قادر به افزایش تولیدات خود و دسترسی به بازارهای گسترده‌تر کنند.

در راستای نتایج به دست آمده پیشنهاداتی به صورت زیر ارائه می‌گردد، با احداث پروژه‌های علمی-پژوهشی، علاوه بر منافع اقتصادی، موجب رشد دانش و انتقال فناوری شده است. همکاری با کشورهای همسایه تبادل دانش، مهارت و فناوری را تسهیل کرده است و در بخش‌های مختلف از جمله کشاورزی، تولید و نوآوری فناوری به استان کمک کرده و با بهره‌گیری از تخصص همسایگان خود می‌تواند توانمندی‌های داخلی خود را ارتقا دهد، بهره‌وری را بهبود بخشد و نوآوری را تقویت کند و به توسعه اقتصادی بلندمدت منجر شود. همچنین، با ایجاد مراکز تجاری و بازارهای مشترک می‌تواند تعاملات اقتصادی را با همسایگان تسهیل کند. در این زمینه می‌تواند مناطق یا شهرهای خاصی را به عنوان قطب تجاری توسعه دهد که به عنوان مراکز تجارت و فعالیت‌های اقتصادی عمل می‌کنند، که البته زیرساخت‌های توسعه یافته، امکانات لجستیکی و سیاست‌های تجاری دوستانه برای جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی داشته باشند. علاوه بر این، ایجاد مکانیسم‌های همکاری فرامرزی مانند مناطق مشترک اقتصادی یا شهرک‌های صنعتی می‌تواند همکاری و سرمایه‌گذاری بین کشورهای همسایه را تسهیل کند. این ابتکارات می‌تواند تبادل فناوری، دانش و تخصص را تشویق کند و منجر به افزایش تعاملات اقتصادی شود. زمینه‌های گردشگری، اقتصاد، کشاورزی، صنعت و فرهنگ در نهایت، همکاری فرامرزی برای قابلیت‌های توسعه منطقه‌ای حیاتی است. با جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی و تولید کالاها با هدف صادرات که البته نیازمند بررسی‌های اولیه به منظور هدف‌گذاری صحیح است و ساخت هتل‌ها و اماکن تفریحی و تجاری می‌توان شاهد افزایش نرخ رشد اقتصادی و کاهش نرخ بیکاری در کشور گردید.

منابع

- ۱- افتخاری، محسن؛ عبداللهی، محمدرضا؛ محمودی، حسن. (۱۳۹۹). تحلیل تأثیر متغیرهای اقتصادی و اجتماعی بر توسعه و تعمیق تعاملات ایران و ارمنستان. تحقیقات اقتصادی، ۵۶ (۲)، ۲۸۴-۲۵۹.
۱. اعظمی، هادی؛ زرقانی، هادی و سلطانی، محسن. (۱۳۹۴). سطح‌بندی متغیرهای فرهنگی-توریستی موثر بر افزایش وابستگی ژئوپلیتیکی جمهوری خودمختار نخجوان به ایران، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال چهارم، شماره ۱۶، بهار ۱۳۹۵ (شماره پیاپی ۴۶).
۲. جمشید، ثریا (۱۳۸۹). همگرایی منطقه‌ای قفقاز جنوبی؛ موانع و چالش‌ها از منظر جمهوری اسلامی، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، دوره ۳، شماره ۱۲، آذر ۱۳۸۹، ص ۱۹۸-۱۶۹.
۳. جوادی ارجمند، محمد جعفر و دولت‌یاری، یزدان کیخسرو. (۱۳۹۰). تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ایران و ارمنستان در چهارچوب تئوریک اندرسون و طرح یک همگرایی منطقه‌ای بعد از فرآیند عادی سازی روابط میان ارمنستان و ترکیه، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هفتم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۱، ص ۲۲۳-۱۹۲.

۴. حیدری، اسدالله. (۱۳۹۱). تحلیل هیدروپلیتیک ایران و کشورهای همسایه (مطالعه موردی کشورهای عراق، ترکیه، جمهوری آذربایجان، نخجوان و ارمنستان)، جغرافیا (فصلنامه علمی-پژوهشی انجمن جغرافیای ایران)، دوره جدید، سال دهم، شماره ۳۵، زمستان ۱۳۹۱.
۵. خبرگزاری ایرنا، ۲۴ شهریور ۱۳۹۹. همکاری‌های تجاری و اقتصادی اردبیل و آذربایجان.
۶. خبرگزاری مهر، ۱۶ شهریور ۱۴۰۰. صادرات ایران به آذربایجان.
۷. خبرگزاری فارس، ۲۴ شهریور ۱۳۹۹. توسعه روابط اردبیل و ارمنستان.
۸. سازمان آمار ایران، ۱۴۰۰. آمار تجارت خارجی کشور.
۹. سازمان توسعه تجارت ایران، ۱۴۰۰.
۱۰. سازمان جهانی تجارت، ۲۰۲۰.
۱۱. سازمان صنعت، معدن و تجارت استان اردبیل، ۱۴۰۱.
۱۲. سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲.
۱۳. طرح توسعه صادرات غیرنفتی به سوی کشورهای همسایه، پایگاه خبری تحلیلی ایرنا، ۲۰۲۱.
۱۴. کولایی، الهه و گودرزی، مهناز. (۱۳۹۴). تاثیر تحولات روابط ارمنستان و ترکیه بر روابط ارمنستان و ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال یازدهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۴.
۱۵. گودرزی، مهناز و ابراهیمی، طالب. (۱۳۹۲). فرصت‌ها و چالش‌های روابط ایران و ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی سال نهم، شماره بیست و دوم، بهار ۱۳۹۲.
۱۶. معاونت مطالعات سیاسی (۱۴۰۰). راهکارهای تقویت دیپلماسی اقتصادی ایران و جمهوری ارمنستان پس از بحران قره‌باغ، کد موضوعی: ۲۶۰، شماره مسلسل: ۱۷۵۸۱، تیرماه ۱۴۰۰.
۱۷. هندی، محمد؛ رزمجو، علی اکبر و فتحی، ابراهیم. (۱۳۹۷). راهکارهای نقش‌آفرینی شبکه سبلان در توسعه اقتصادی استان اردبیل، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، دانشکده ارتباطات و رسانه.

References

1. Alili, Ahmad (2015). Azerbaijan and Iran after the Sanctions: The Pathways of Advanced Engagement and Confrontation, center for economic & social development, <http://www.russkii.vopros.com/index.php?pag=one&id=637&kat=5&csl=72>.
2. Al-Fawwaz, A., and Abualkanam, A. S. (2019). Political History of Turkey-Iran Relations: Convergence and Divergence, European Journal of Social Sciences, ISSN 1450-2267 Vol. 58 No 3 September, 2019, pp.202-210, <http://www.europeanjournalofsocialsciences.com>.
3. Bagirov, S. (1999). Azerbaijan's strategic choice in the Caspian region, <https://www.jstor.org/stable/25482635>.
4. Heiran- Nia, J. (2023). Raisi and Iran's Foreign Policy Toward the South Caucasus, 2023 Hartford Seminary, DOI: 10.1111/muwo.12460.
5. <https://www.armenpress.am>

6. <https://www.countryeconomic>
7. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/neighborliness>.
8. <https://www.investopedia.com/terms/e/economic-activity.asp>.
9. <https://www.business.com/articles/how-to-expand-your-business-overseas/>
10. <https://www.trade.gov/knowledge-product/developing-market-entry-strategy>
11. <https://www.investopedia.com/articles/investing/082515/5-best-ways-invest-international-markets.asp>.
12. <https://www.britannica.com/topic/neighborliness>
13. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/neighborliness>
14. Khajavi, A., Goli, M., & Mohammadi, H. (2019). Foreign trade development in Ardabil province with emphasis on the growth of exports to neighboring countries. *Journal of Business Research*, 98, 103-116.
15. Kelbizadeh, E. H. (2019). The Dynamics of The Development of ArmenianIranian Relations in: The Post-Soviet Period”, *History, Archaeology and Ethnography of the Caucasus*, Vol. 15, No. 4, pp. 639-651, (doi:10.32653/CH154639-651).
16. Mohammadi, A. (2014). The Theory of Common Interests and Its Implications for Iran's Foreign Policy. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 5(3), 13-27.
17. Mirhosseini, S. A., Fazli, A., & Hosseini, S. M. (2016). The effect of Iran's economic interactions with neighboring countries on the economic growth of border provinces. *Iranian Journal of Economic Research*, 20(63), 209-222.
18. *National Academy Journal*, 2022.
19. Oztarsu, M. F., and Erendor, M. E. (2019). Iranian relations with Azerbaijan and Armenia: A comparative approach in the case of pragmatist politics, *Article in Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* · March 2019.
20. Peimani, H. (2012). The Role of Cultural Diplomacy in International Relations. *Journal of International Affairs*, 65(2), 127-139.
21. Sarmadi, H., Noormohamadi Nazariian, M., and Qarashi Habashi, Y. (2018). The Qarabagh Crisis and Its Consequences on the Foreign Policy of Iran and the Republic of Azerbaijan, *Science Arena Publications Specialty Journal of Politics and Law*, ISSN: 2520-3282, Available online at www.sciarena.com
22. 2018, Vol, 3 (4): 16-32
23. Shaffer, B. (2022). Iran's policy toward the Caucasus and Central Asia, A publication of the Central Asia-Coucaus Institue and Silk Road Studies Program Joint Center, Feature Article August 17, 2022.
24. Souleimanov, E. (2011). Dealing with Azerbaijan: The policies of Turkey and Iran toward the Karabakh war (1991-1994), *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 15, No. 3 (September 2011).